

TÜRK DİN SOSYOLOJİSİNİN TEMEL SORUNLARI: LİSANSÜSTÜ TEZLER BAĞLAMINDA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM -Cumhuriyet Üniversitesi Örneği-

Şaban ERDİÇ*

Özet

Bu makale Cumhuriyet Üniversitesi örneğinde din sosyolojisi anabilim dalına bağlı olarak tamamlanmış lisansüstü tezlerin konu, metot ve kuram açısından bir eleştirisini içermektedir. Dolayısıyla araştırma Türk din sosyolojisinin bu anlamdaki sorunlarının anlaşılmasına pratik bir örneklemeden hareketle katkı yapmayı hedeflemiştir. Araştırmaya konu olan tezler özellikle son yıllarda konu bakımından bir zenginleşme içine girmişse de bu konuda özgün ve sistematik bir yaklaşım göze çarpmış değildir. Neredeyse tamamen ampirik olarak planlanmış bu çalışmalar birer özel din sosyolojisi çalışması olmuştur. Öte yandan söz konusu lisansüstü tezler metodoloji ve kuramsal yaklaşımlar bakımından da çok önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Bu çerçevede Batı'nın kendi toplumsal koşullarında olgusallaştırdığı bir problemi, metodu ve kuramsal yaklaşımı kendi toplumunu açıklamak üzere taklit etmesi bir tarafa, tezlerde araştırma süreçleriyle ilgili bir özenin olmaması daha dikkat çekici olmuştur. Bu sebeple tezler genel olarak araştırılan toplumla ilgisi olmayan, tarihsel, sosyolojik ve felsefi arka planı bulunmayan bir fotoğraf ortaya koymuştur. Bu durum iki sorunu gün yüzüne çıkarmıştır. Bunlardan biri tezlerin bugüne kadar görgül bir zenginlik dışında alanın birikiminden geçinmeye devam etmesi, diğeri ise anlamı iyice daraltılmış kavramların bu haliyle entelektüel bir katkıyı sağlamaktan oldukça uzak olmasıdır.

Anahtar kelimeler: Türk din sosyolojisi, Problem, Metodoloji, Kuram, Cumhuriyet Üniversitesi.

**THE BASIC PROBLEMS OF TURKISH RELIGIOUS SOCIOLOGY:
A CRITICAL APPROACH IN THE SORT OF GRADUATE THESIS
-The Case of Cumhuriyet University-**

Abstract

This article contains a critique of subject, method and theory of postgraduate dissertations completed that depending on the discipline of sociology of religion in the case of Cumhuriyet University. Therefore, this research aimed to contribute to the understanding of the problems of Turkish sociology of religion in this sense by acting from a practical example. An original and systematic approach to this issue has not been struck although the theses subject to the research have particularly been enriched in the subject in recent years. Almost entirely empirically planned, these studies have been a work of special religious sociology. On the other hand, the aforementioned postgraduate dissertations also face to face very important problems in terms of methodology and theoretical approaches. It is more noteworthy that there is no attention to the research processes in the theses while it is

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: serdic@cumhuriyet.edu.tr

in this context that the West imitates a problem, method, and theoretical approach which it realizes in its own social conditions to explain its own society. Therefore, the theses generally produce a photograph which is unrelated to the societies being searched, and which does not have historical, sociological and philosophical background. This situation has brought to light two problems. One of them is an empirical thesis continues to subsist as from the accumulation of wealth out of the field, the other with concepts thoroughly collapsed that it is quite far from the meaning of an intellectual contribution.

Keywords: Turkish sociology of religion, Problem, Methodology, Theory, Cumhuriyet University.

Makalenin Dergiye Gönderildiği Tarih: 06.02.2017; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçen Makalenin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 05.05.2017

Giriş

Modern dünyada dinin toplumdaki yerinin yeniden keşfi 1970'li yıllardan itibaren kendini iyice gösteren yeni küresel gelişmelerle yakından ilgilidir. Bu dönemde Doğu'da İran devriminin yarattığı dini militarist hareketler, kıta Avrupa'sı ve Birleşik Devletlerde siyasete yönelmiş Hristiyan fundamentalistler, Latin Amerika'da yayılan pentakostalizm, Doğu Asya'nın bazı bölgelerinde yükselen Hristiyanlık ve komünist Avrupa'da yeniden dirilen dini kimlikler seküler paradigma karşısında dinin yeni bir mevzi kazandığını gösteren önemli işaretler olmuştur.¹ Şüphesiz bir sivil din krizini işaret eden bu karşılıklı kültürler söz konusu değişimin toplumlarda uzantılarının neler olabileceği konusunda din sosyologlarını güdüleyici etkiler yaratmıştır. Türkiye de küresel çapta yaşanan bu değişim sürecinden bağımsız kalmamıştır. Nitekim modern Türkiye'de din-devlet ilişkilerinin yarım asrı bulan gergin ilişkilerinin ardından 1970'li yıllar İslami yeniden canlanışın önemli göstergelerine sahne olmuştur.² Laik bir çağrı ile İslam'ın halk formunun rengini taşıyan gelenek çağrısı arasında bir çatışma ve zaman zaman da başka anlam şebekelerinin beslediği bir işbirliği ve uyarlanmayı temsil eden bu yıllar modernleşme ve din-toplum ilişkileri bakımından Türkiye açısından da yeni bir dönemi başlatmış olmaktadır. Böyle bir süreçte 1980 sonrası sayıları giderek artan ilahiyat fakülteleri³ artık din biliminin de belli bir ilgi uyandırmasıyla özellikle 90'lı yıllardan sonra hem teorik hem ampirik düzeyde lisansüstü çalışmalara rehberlik etmiştir. Neredeyse tamamen özel din sosyolojisi kapsamına giren bu araştırmalar başlangıçta dönemin dini-toplumsal yapısında görünürlük kazanmış dini gruplar, Alevilik-Bektaşılık, dini teşkilatlar, sosyal değişme ve din, sosyokültürel yapı ve din, din ve modernleşme, İslam toplumu konula-

- 1 Christian Smith - Robert D. Woodberry, "Din Sosyolojisi", çev. İhsan Çapcıoğlu, *AÜİFD*, C. 47, Sa. 2, Ankara 2006, s. 215-216.
- 2 Bkz. Richard Tapper, *Çağdaş Türkiye'de İslam*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1991. Uriel Heyd, "Modern Türkiye'de İslam'ın Yeniden Dirilişi", *Türkiye'de İslam ve Laiklik* içinde, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 165-183.
- 3 Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1999, s. 469.

rına odaklanmışken⁴ bugün artan ilgi ve akademik kadronun çoğalmasıyla daha geniş bir çalışma sahasına ulaşmıştır.

Türk bilim tarihi bağlamında din sosyolojisini bir gelenek üzerine oturtmak çok zor olmasa da⁵ Türkiye’de sistematik bir disiplin olarak kurumsallaşmaya başlaması oldukça yeni sayılmalıdır. Bilindiği gibi sosyoloji biliminin Türkiye’de kurumsallaşmasında Durkheimci bir çizgiyi takip eden Ziya Gökalp ile Le Play’nin Demolinsçi yorumunu temsil eden Prens Sabahattin’in önemli etkisi olmuştur.⁶ Türkiye’de ilahiyat fakültelerinde din sosyolojisinin doğuşu bu iki farklı metodolojik yaklaşımın etkileri altında gerçekleşmiştir. Bugün hala yapılmakta olan tezlerin belli bir kısmı Prens Sabahattin’in Le Play kanalıyla Türkiye’ye taşıdığı monografi geleneğini sürdürmektedir. Türkiye’de Durkheimci ve Marksçı çizgide gelişen ve aynı zamanda yaşanan dini, toplumsal bir gerçeklik olarak gören bu monografi çalışmalarının⁷ bir kısmında din; köy, kasaba ve şehrin yapısı içinde işlevsel bir kurum olarak incelenmiştir.⁸ Onların bir kısmında ise din, pozitivist ve ideolojik bir bakış açısının ürünü olarak ya gereken ilgiyi görmemiş ya da bir toplum olayı olarak ona diyalektik bir perspektiften yaklaşmıştır.⁹ Bu ikinci yaklaşım ilahiyat çevrelerinde birincisine göre neredeyse bir ilgi uyandırmamıştır. Öte yandan Türkiye’deki din sosyolojisi araştırmaları için tezlerin ivme kazanmaya başladığı 2000 yılı başlarına kadar metodolojik ve kuramsal olarak çeviri¹⁰ ya da özgün¹¹ yayınlar

- 4 Bkz. İhsan Çapcıoğlu, “Din Sosyolojisinde Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma”, *AÜİFD*, C. 45, Sa. 1, Ankara 2004, s. 203-224.
- 5 Bkz. Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s. 203-208. İzzet Er, “Din Sosyolojisi”, *DİA*, Ankara 1994, C. 9, s. 345-349. Zeki Aslantürk - Tayfun Amman, *Sosyoloji*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1999, s. 97-123. Mustafa Aydın, “Yüzüncü Yılda Türkiye’de Din Sosyolojisi”, *Sosyoloji Divanı*, Sa. 4, Konya 2014, s. 187-213.
- 6 Nilgün Çelebi, “Sosyolojinin Türkiye’de Kurumsallaşması”, *Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi-1* içinde, haz. Ertan Eğribel - Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009, s. 131-138.
- 7 Bkz. Ulrich Planck, “Türkiye’de Köy Sosyolojisi”, çev. M. Reşit Küçükboyacı, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 2, Sa. 4, Erzurum 1977, s. 223-240.
- 8 Bkz. H. Ziya Ülken - Ayda N. Tanyeli, “Gönen Bölge Monografisi”, *Sosyoloji Dergisi*, C. 2, Sa. 10-11, İstanbul 1955. Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1997, s. 84-88. Cahit Tanyol, “Elifoğlu Köyü”, *Sosyoloji Dergisi*, C. 2, Sa. 17-18, İstanbul 1962, s. 215-220.
- 9 Bkz. Niyazi Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara: Uzluk Basımevi, 1942. Behice Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997. İbrahim Yasa, *Sindal Köyü’nün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık, 1960, s. 93-101. İbrahim Yasa, *Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoglan Köyü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969, s. 241-263.
- 10 Bkz. Edvard G. Vogt, “Din Sosyolojisi Araştırmalarında Objektiflik”, çev. M. Rami Ayas, *AÜİFD*, C. 22, Ankara 1978, s. 297-305. Peter L. Berger - Thomas Luckmann, “Bilgi Sosyolojisi ve Din Sosyolojisi”, çev. M. Rami Ayas, *AÜİFD*, C. 30, 1988, s. 73-77. Carrier P. Herve, “Bir Ülkenin Kıymet Hükümleri ve Dini Müesseseleri Nasıl İncelenir”, çev. Münir Koştaş, *AÜİFD*, C. 29, 1987, s. 335-346. Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İstanbul: İnsan Yayınları, 1993. Peter L. Berger, “Günümüz Din Sosyolojisi üzerine Bazı Düşünceler”, çev. İhsan Çapcıoğlu, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.5, Sa. 13, Ankara 2002, s. 187-199. Elizabeth K. Nottingham, “Din Sosyolojisi Araştırmaları”, çev. M. Ali Kirman, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.4, Sa. 3, Samsun 2004, s. 151-170. Ruth A. Wallace - Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, M. Rami Ayas - Leyla Elburuz, İzmir: Punto Yayıncılık, 2004.
- 11 Bkz. Mehmet Taplamacıoğlu “Din Sosyolojisi alışımları (Batıda ve Bizde)”, *AÜİFD*, C. 7, Ankara 1960, s. 55-61. Niyazi Akyüz, “Dinin Nesnelleşmesi”, *AÜİFD*, C. 37, Ankara 1997,

bağlamında bir tartışma ortamı hazırlanmadığı da söylenemez. Fakat yine de ideolojik saplantılar, ilahiyatın kimliği ve diğer bireysel faktörler lisansüstü araştırmalar düzeyinde metodolojik bir sekteryанизmi açığa vurmaktan geri kalmamıştır. Nihayet sistematik bir disiplin olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kendini gösteren sosyolojik birikim, yukarıda işaret ettiğimiz 1970'li yıllar boyunca küresel ve bölgesel çapta ortaya çıkan yeni gelişmeler ve aynı zamanda genç bir disiplin olarak karşılaştığı sorunlar lisansüstü tezler bağlamında Türkiye'de din sosyolojisine yön veren önemli etkenler olmuştur.

Yapılan araştırma sayılarına bakılırsa 90'lı yıllarda bir ivme kazanmış olan lisansüstü din sosyolojisi çalışmaları bir taraftan teorik ve deneysel araştırmalarla hızla gelişirken diğer taraftan önemli metodolojik ve kuramsal sorunlarla karşılaşmıştır. Gerçi ilahiyat fakültelerinde bir ders olarak okutulmaya başlandığından beri Türkiye'de din sosyolojisinin metodolojik sorunları ile ilgili doğrudan değerlendirmeler ve alana katkılar hep yapılmıştır.¹² Yine de bugün hızlı bir şekilde gelişen dinamik bir alanın bu an-

s. 273-303. Ünver Günay, "Gabriel Le Bras'a Göre Din Sosyolojisinin Araştırma Alanları ve Yöntemleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa. 2, Kayseri 1988a, s. 10-29. Ünver Günay, "Max Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sa. 5, Kayseri 1988b, s. 1-10. Fazlı Arabacı, "Din Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bazı Düşünceler, Fransa- Türkiye Örneği", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.1, Sa. 3, Ankara 1999, s. 113-142. Adil Çiftçi, *Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003. Adil Çiftçi, *Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları- Empirik Bir Deneme*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2004. Adil Çiftçi, "Yöntem Tartışmalarında Felsefi Sorunlar", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 247-266. Adil Çiftçi, "Alain Touraine ve Müdahaleci Yöntem -Din Sosyolojisi Bağlamında İzdüşümleri", *AÜİFD*, C. 49, Sa. 1, Ankara 2008, s. 49-78. Mehmet Akgül, "Sosyal Bilimlerin konusu Olarak Din; Tanım, Yaklaşım ve Yöntem Sorunları", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 217-236. Adem Efe, "Din Sosyolojisinin Sorunlarına Etik ve Emik Yaklaşım", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 173-181. Recep Şentürk, "Yeni Din Sosyolojileri: 1960 Sonrası Arayışlar", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 13-25. Mustafa Tekin, "Türkiye'de Sosyolojinin Dine Bakışı ve Yeni Bir Perspektifin İnşası", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 43-58. H. Ezber Bodur, "Sosyolojik Din Teorisi ve Türk Din Sosyolojisi", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 75-88. Salih Aydemir, "Türk Din Sosyolojisinin Kimliği", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 35-42. Kemaleddin Taş, "Türk Din Sosyolojisinde Batı Eksenli Sosyoloji Geleneğinin Yönlendirici etkisi", *Dini Araştırmalar*, C. 13, Sa. 36, Ankara 2010, s. 21-30.

- 12 Bkz. Mehmet Taplamacıoğlu, "Din Sosyolojisinin Yeri ve Tartışma Konusu Olan Meseleleri", *AÜİFD*, C. 8, Ankara 1961, s. 45-50. M. Rami Ayas, "Felsefe ve Sosyal Bilimler Öğretimi ve Yayını Üzerine Birtakım Düşünceler", *AÜİFD*, C. 28, Ankara 1986, s. 73-77. İzzet Er, "Din Sosyolojisi Araştırmaları ve problemleri", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu 27-30 Haziran 1989*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1989, s. 99-106. Erkan Perşembe, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Araştırmalarının Bugünkü Durumu, Sorunları ve Çözümleriyle İlgili Bazı Öneriler", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu 27-30 Haziran 1989*, Samsun: Ondokuz

lamdaki sorunlarının daha analitik ve güncel bir eleştiriyi zorunlu kıldığı açıktır. Bu bağlamda bu araştırma ilk defa lisansüstü tezler bakımından Türk din sosyolojisinin sorunlarına bir örneklemeden hareketle eğilmesi yönüyle önemli sayılabilir.

Alanın problemleri ilk defa 27-30 Haziran 1989 tarihinde “Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri” adıyla Samsun’da düzenlenen bir sempozyumda bir oturumla ele alınmıştır. Yine bu bağlamda 24-25 Nisan 2003 tarihinde Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi de “İlahiyat Bilimlerinde Yöntem Sorunu Sempozyumu” adlı bir toplantıya ev sahipliği yapmıştır. 2004 yılında başlayan din sosyologları koordinasyon toplantıları çerçevesinde özellikle 2004’te Çorum, 2005’de Konya, 2009’da Çanak-kale/Biga,¹³ 2013’de Sivas’ta yapılan sempozyumlarda doğrudan Türk din sosyolojisinin teorik ve metodolojik sorunları ele alınmıştır. Genel olarak bu sempozyumlarda sunulan bildirilerde Türk din sosyolojisinin imkan ve gerekliliği, araştırma alanlarına ilişkin sorunlar, heterodoks gruplar ve dini grupların incelenmesinde yöntem sorunları, din sosyolojisi öğretimi sorunları, Türkiye’de din sosyolojisi çalışmalarının kimliği ve nesnellik konuları öne çıkarılmıştır.

Bugün üniversitelerin başta sosyoloji ve siyaset bilimi olmak üzere tarih, sanat tarihi, uluslararası ilişkiler, iktisat gibi bölümlerinde din sosyolojisinin konuları arasına girebilecek lisansüstü tezlerin yapıldığı görülmektedir. Bu makale Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı’nda yapılmış lisansüstü tezlerin konu, metot ve kuram açısından

Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1989, s. 131-135. Niyazi Akyüz, “Türk Din Sosyolojisinde Nitel ve Nicel Yaklaşımların Dengeli Kullanım Sorunu”, *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 109-115. Ünver Günay - A. Taştan - C. Çelik “Türk Din Sosyolojisinde Yöntem Sorunları”, *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 193-215. M. Ali Kirman, “Türk Din Sosyolojisi Araştırmalarına Tespit ve Öneriler”, *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 237-245. Faruk Kılıç, “Türkiye’de Din ve Siyaset Kurumunun İlişkileri Açısından Din Sosyolojisinin Problemleri”, *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 129-162. Ali Akdoğan, “Türkiye’de Din Sosyolojisi Alanından Beklentiler”, *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 99-108. Asım Yapıcı, “Din Bilimleri Alanında Yapılan Çalışmalarda Karşılaşılan Metodolojik Bir Problem: Ölçek mi Olguyu Olgu mu Ölçeği Oluşturmakta”, *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 353-361. Soyzer, Yılmaz “Din Sosyolojisi Açısından Bektaşilik Araştırmalarında Karşılaşılan Sorunlar”, *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 307-313. Kemaleddin Taş, “Din Sosyolojisi Araştırmalarında Objektiflik Problemi”, *Tabula Rasa*, C. 5, Sa. 13, Isparta 2005, s. 5-14. M. Cem Şahin, “Türkiye’de Din Sosyolojisi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İslami Araştırmalar*, C. 27, Sa. 2, Ankara 2016, s.148-163.

13 Bkz. İhsan Çapcıoğlu, “Türkiye’de Din Sosyolojisi: Tarihsel Arkaplan ve Yeni Gelişmeler”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, C. 2, Sa. 1, İstanbul 2009, s. 229-230.

incelenmesini konu edinmiştir. Dolayısıyla ele alınan sorunlar söz konusu evrenle sınırlıdır. Bununla birlikte tezlerdeki dipnot kullanımı, yazım, imla gibi teknik sorunlarla dil ve üslup, tabloların yorumlanması kaynak kullanımını konuları kapsam dışı tutulmuştur. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda yapılmış lisansüstü tezler bağlamında Türk din sosyolojisinin imkanı, bu araştırmanın temel problematiğini oluşturmaktadır. Çalışma Türkiye'de din sosyolojisinin metodolojik ve kuramsal sorunlarının tespitine pratik bir örnekten hareketle katkı sağlamayı hedeflemektedir. Belge incelemesi ve nicel içerik çözümlemesine göre planlanan araştırma çerçevesinde 2016 yılının sonuna kadar din sosyolojisi anabilim dalında yapılmış toplam 17 yüksek lisans tezi sosyal bilimler enstitüsünden temin edilerek taranmıştır¹⁴. Seçici kayıt tekniğine göre tezlerin konu, araştırma problemi, sayıtlar, denenceler, evren, örneklem, sınırlılıklar ve kuramsal yaklaşımları çerçevesinde elde edilen verileri bir çetelede kategorize edilip yapılandırıldıktan sonra fenomenolojik bir çözümlemeye tabi tutulmuştur.

1. Genel Konuları Bakımından Yüksek Lisans Tezleri

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1994 yılında eğitim ve öğretime başlamıştır. Fakülte bünyesinde felsefe ve din bilimleri bölümü ilk 1995-1996 eğitim ve öğretim yılında tezli yüksek lisans, 2013-2014 eğitim ve öğretim yılında ise doktora programı açmıştır. 1996-1997 eğitim ve öğretim yılında din sosyolojisi anabilim dalına 2 adet öğrenci kayıt yaptırmıştır. Din sosyolojisinde doktora programı ise ilk kez 2015-2016 eğitim ve öğretim yılında açılabilmiş ve aynı yıl anabilim dalı 1 öğrenci almıştır. Din sosyolojisi anabilim dalında yüksek lisans düzeyinde ilk tez "Seyyid Kutup'un 'Fi Zilali'l Kuran' Adlı Tefsirine Din Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım" adıyla 2002 yılında tamamlanmıştır. 2016 yılının sonuna kadar anabilim dalı bünyesinde 17 adet yüksek lisans tezi tamamlanmıştır. 1 tanesi teorik, 16 tanesi ampirik olan bu çalışmalar bitirme yılı ve isimlerine göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

14 Cumhuriyet üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda ilk kez 2015-2016 eğitim ve öğretim yılında doktora programı açılmış ve aynı yıl 1 doktora öğrencisi kayıt yaptırmıştır. Bu sebeple araştırma sadece yüksek lisans tezlerini içermiştir.

Tablo 1. Bitirme Yılı ve İsimlerine Göre Tezlerin Dağılımı

Sıra no	yılı	ismi
1	2002	"Seyyid Kutup'un 'Fi Zilali'l Kuran' Adlı Tefsirine Din Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım"
2	2003	"Manyas ve Gönen İlçelerinde Sosyo-kültürel ve Dini Hayat"
3	2004	"Keskin İlçesinde Sosyo-kültürel Değişim ve Dini Hayat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme"
4	2004	"Trabzon'da Dini Hayat"
5	2007	"Dini Gruplar İçinde Tarikata Üye Olan Kadınların Sosyo-ekonomik ve Toplumsal Yönleri (Sivas İl Örneği)"
6	2007	"Sinop'ta Sosyo-kültürel ve Dini Hayat –Gürcüler Örneği-
7	2008	"Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri (Kayseri İlinde Görev Yapan Vaizler üzerine Sosyolojik Bir İnceleme)"
8	2009	"Tarikatlarda Kadının Konumuna Sosyolojik Bir Bakış (Mevlevilik ve Bektaşilik Açısından Bir Değerlendirme)"
9	2009	"Sivil Toplum- Yerel Yönetim İlişkisi Bağlamında Sivas Hayat Ağacı Derneği"
10	2010	"Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde Okuyan ve İl Merkezinde Özel Yurtlarda Kalan Bayan Öğrencilerin Sosyoekonomik ve Dini Yapılarına Sosyolojik Bir Yaklaşım"
11	2012	"Çalışan Kadınların Dini Tutum ve Davranışları (Sivas Örneği)"
12	2013	"Sivas İli Altınyayla İlçesinin Dini Yapısı Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma"
13	2014	"Cami Hizmetlerinde Cemaatin Beklentileri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz (Sivas/Zara İlçesi Örneği)"
14	2015	"Modern Türk Romanında Din ve Toplum İlişkileri –Orhan Pamuk Örneği"
15	2015	"Üniversite Öğrencilerinde Dini İnançın Toplumsal Güvenlik ve Olaylarla Olan İlişkisinin İncelenmesi (Cumhuriyet Üniversitesi Örneği)"
16	2015	"Camilerde Dini Hizmetlerin Yapılmasında Cami Cemaatinin Din Görevlilerinden beklentilerinin Değerlendirilmesi (Altınyayla İlçe Örneği)"
17	2015	"Sivas'taki Kadın Derneklerinin Kadın Problemine Yaklaşımında Dinin Yeri (Sivas İli Örneği)"

Tabloya bakıldığında tezlerin yaklaşık 1/3'ünün sosyokültürel ve ekonomik yapı- din ilişkileri ya da dini hayat araştırmalarına ayrıldığı görülmekte-

dir. Bir çetelede detaylandırılmak suretiyle tabloya daha yakından bakılmıştır. Genel olarak yerleşim birimleri üzerinden yapılan bu dini yapı araştırmaları, azınlıklar ve mesleki örgütlenmenin din ile ilişkisi bağlamında da birer tezle ele alınmıştır. Sosyal değişme – din ilişkisi sadece 1 tezde doğrudan konu edinilmişken tezlerin içeriğine bakıldığında konuların genellikle sosyal değişme analizleri etrafında değerlendirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Yine çeteleden anlaşıldığına göre din sosyolojisinin temel kavramlarından biri olan dini grup konusu kadınlar özelinde iki tezde incelenmiştir. Fakat bununla birlikte kadının dinle ilişkisi veya dışil dindarlık sorunsalı, çalışma hayatı, meslek ve sivil toplum bağlamında da ele alınarak tezler arasında dini yapı araştırmalarından sonra en ağırlıklı konuyu oluşturmuştur. Bu durumun kadın araştırmacı sayısı ve yükselen insan hakları ile ilgili olduğu söylenebilir. Öte yandan yapılan çalışmalar arasında, aynı zamanda din görevlisi oldukları anlaşılan öğrenciler tarafından dikkat çeken dini örgütlenme konusu da bir görünürlük kazanmıştır. Bu bağlamda dinsel mesleki bir role sahip vaizler 1 araştırmada konu edilirken 2 tez cami cemaatinin örgütlü dinden beklentisi ve yine 1 tez de örgütlü ilmi gelenek üzerine sosyolojik bir inceleme konusuna odaklanmıştır. Öğrencilik üzerinden mesleki tabakalaşma-din (2 tez), sivil toplum-din, çalışma hayatı-din, edebiyat-din, din- güvenlik ilişkileri diğer konu başlıkları olmuştur.

Cumhuriyet Üniversitesi örnekleminde din sosyolojisi yüksek lisans tezlerinin dini yapı, kadın dindarlığı, örgütlü din konularını daha fazla öne çıkardığı gözlemlenmektedir. Nitekim 2004 yılı itibarıyla Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde tamamlanmış lisansüstü tezler üzerine yapılmış bibliyografik çalışmada¹⁵ da özellikle dini yapı araştırmaları başta olmak üzere sosyal değişme, dini gruplar konularının önemli bir ilgi uyandırdığı görülmüştür. Dolayısıyla bu köy, kasaba ve şehirlerle ilgili dini yapı araştırmaları, Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayan köy, kasaba ilçe ve il monografileri¹⁶ geleneğine dayandırılabilir. Bununla birlikte yüzyılın son çeyreğinde bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kendini gösteren dini canlanma, modernleşme, dini gruplar, göçün yarattığı toplumsal travmalar ve kimlik arayışları lisansüstü tezlerin konu seçimleri açısından zengin bir referans çevresi oluşturmuş, bu etki araştırma alanında da kendini göstermiştir.

Tez konularının seçiminde akademik çevrede öne çıkmış hatta yaygınlık kazanmış konular yanı sıra danışmanın akademik ilgisinin de etkili olduğu söylenebilir. Türkiye'de ilahiyat fakültelerindeki lisansüstü tezlerin 1990'dan sonra bir artış kaydetmeye başladığı¹⁷ dikkate alınırsa bu dönem tez yürüten akademik kadroların ilgi alanının yukarıda da işaret edildiği gibi özellikle

15 Çapcıoğlu, "Din Sosyolojisinde Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma", s. 203-224.

16 Bkz. Planck, "Türkiye'de Köy Sosyolojisi", s. 223-240.

17 Çapcıoğlu, "Din Sosyolojisinde Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma", s. 205.

40'lı yıllardan sonra Fındıkoğlu, Ülken, Kösemihal, Turhan, Berkes, Boran, Yasa, Türkoğlan gibi sosyal bilimcilerin iki farklı metodoloji üzerinden yürüttükleri monografik çalışmalarla¹⁸ ilahiyat dışında modernleşme bağlamında ilgi uyandıran merkez-çevre ilişkileri, diyanet, kimlik, kadın, sekülerleşme konularından bağımsız olmayacağı düşünülebilir. Nitekim araştırma konusu tezlere bakıldığında da 2007 yılına kadar din sosyolojisi tez konularının büyük oranda dini yapı araştırmalarında yoğunlaştığı, bundan sonra akademik kadronun artması ve değişmesi gibi nedenlerle farklı başlıklara yöneldiği anlaşılmaktadır.

Ancak konu seçiminde belli bir sistematik ve bütünlüğün aranmadığı, bir araştırma stratejisinin bulunmadığı izlenimini veren bu tez çalışmaları bir taraftan da bazen farklı sosyal evrenlerde tekrar edilmiş izlenimi vermiştir. Dolayısıyla öğrenci açısından çekici gelen bu tür çalışmalar, Türkiye'nin dini yapısının anlaşılmasına olanak tanımaktan daha fazla taklidin karşı konulmaz cazibesıyla zaman ve emek israfına yol açmış gözükmektedir. Bir uyum ve stratejiden yoksun yapılmış araştırmalar doğaldır ki birbirinden kopuk parçalar olarak herhangi bir sorunun çözümüne de katkı sunamamıştır. Bu, makro düzeyde metodolojik bir soruna işaret etmektedir. Gerçekten böyle bir durumda neredeyse tamamı ampirik olarak planlanmış tezlerin en azından kendi evreninde Türk din sosyolojisi açısından özgün teorik bir bakış açısı yaratması veya sağlam bir kuramsal alt yapıya zemin hazırlayarak sosyolojik bir muhayyileyi harekete geçirmesi oldukça zordur.

2. Yöntemsiz Bilim, Toplumsuz Sosyoloji: Metodolojik ve Kuramsal Sorunları Bağlamında Lisansüstü Tezler

Sosyolojik araştırmanın amacı insanın sosyal eylemleri hakkında derin bir anlayış sağlamaktır. Gerçekten insan davranışlarını araştırmanın çok fazla yönü vardır. "Sosyolojik bakış açısı" diyebileceğimiz sosyolojik teori bize "neyin araştırılacağı" ve "nasıl araştırılacağı" konusunda rehberlik etmektedir.¹⁹ Bu bakımdan sosyal yapı ve sistemle ilgili yapılacak araştırmalarda izlenecek yol ve yöntem son derece önemlidir. Bilimsel yöntem bugüne kadar olgusal nitelikli problem çözümlerinin, bilim üretmenin bilinen ve belli süreçleri olan en güvenilir yolu olarak kabul edilmiştir.²⁰ Toplum dinamik bir yapıdır. O halde devamlı değişmekte olan yapının anlaşılması da dinamik bir metodoloji ile olanaklı olabilir. Ancak bu konu Türkiye'de genel olarak sosyal bilimin en fazla eleştirilen yönlerinden birini oluşturmaktadır.

Türkiye'de sosyolojinin Batı'ya aşırı bağımlı olduğu eleştirileri yeni değildir.²¹ Fakat bu özel sorunun arkasında çok daha genel ve köklü sorunların

18 Planck, "Türkiye'de Köy Sosyolojisi", s. 227-234.

19 Stephen Cole, *Sosyolojik Düşünme Yöntemi*, çev. Bekir Demirkol, Ankara: Vadi Yayınları, 1999, s. 13.

20 Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1998, s. 12.

21 Bkz. Günay vd., "Türk Din Sosyolojisinde Yöntem Sorunları", s. 215. Sezgin Kızılcılık, "Batı Sosyolojisine Aşırı Bağımlı Bir Sosyoloji Örneği: Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Sabri F. Ül-

olduğu anlaşılmaktadır. Meseleye bu araştırmanın problematiği açısından bakacak olursak Türkiye'deki alan araştırmalarında iki temel yaklaşım öne çıkmıştır. Bunlardan birisi ve yaygın olanı gözlem, anket ve istatistik gibi teknikleri esas alan ampirizme dayalı istatistik monografiler diğeri ise anlama ve yorumlamaya dayalı çalışmalardır. Aslında teorik, siyasi ve tarihi yaklaşımı esas alan Gökalp ile gözlem ve deneyi öne çıkararak Prens Sabahattin, pozitivist yaklaşım konusunda birbirlerinden çok da farklı olmamışlardır. Şu kadar ki Gökalp'in pozitivismi daha esnek ve yorumcu metoda daha yakın olmuştur.²² Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Türkiye'de din sosyolojisinin gelişimi büyük ölçüde Gökalp ve Prens Sabahattin'in bu sosyolojik perspektiflerinden etkilenmiştir. Nitekim 1950'den sonra bütün dünyaya yayılan analitik ve ampirik karakterli Amerikan sosyolojisi Türkiye'de de önemli etkiler bırakmış ve bu çerçevede yapısal-işlevselcilik yaklaşımına dayalı modernleşme analizlerine öncülük etmiştir. Nihayet Türkiye'de modernleşme teorilerine dayalı din araştırmaları diyalektik yaklaşım da dahil pek çok sosyoloğun ilgisini çekmiş;²³ fakat ilahiyat fakültelerindeki lisansüstü tezler bağlamında dini araştırmaların gelişimi ise genellikle işlevselci bakış açısından hareketle bir değişim sürecinde toplumun dinle ilişkisinin modernleşme bağlamında incelenmesi yönünde olmuştur.

Araştırmaya konu olan tezlerin kuramsal yapısını ilerleyen satırlara bırakarak öncelikle onların yöntemsel sorunları ile ilgili gözlemleri aktarmak yerinde olacaktır. Cumhuriyet Üniversitesi örneğinde 2016 yılı sonuna kadar yapılmış toplam 17 lisansüstü tezin 6 tanesinde (%35) araştırma ile ilgili bir problem ortaya konmamıştır. Herhangi bir problematiğin belirlenmediği bu çalışmaların 2 tanesinde "araştırmanın problemleri" başlığı altında araştırma yapılırken karşılaşılan birtakım teknik sorunlara yer verilmiştir. Problem ve alt problemlerin belirlendiği çalışma sayısı 6'dır. Diğer 5 çalışmada ise ya problem cümlesi veya alt problemlere yer verilmemiş ya da her ikisi birlikte ihmal edilmiştir. Bu bağlamda araştırmaya konu olan tezlerin 2/3'ünden fazlası araştırmanın probleminin tayin edilmesi konusunda sorunlu görülmüştür. Ancak bu, diğer çalışmaların genel ve özel ölçütleri içinde sağlam bir problematik üzerine oturduğu anlamına gelmemektedir. Bir problem çözmede eski uygulamalar, otorite figürleri, kişisel deneyimler ve bilim pratik dayanaklar olabilir.²⁴ İster bir problem tayin edilmiş olsun ister ihmal edilmiş olsun söz konusu çalışmalar doğrudan veya dolaylı bir şekilde bilime

gener, Mübeccel B. Kiray, Şerif Mardin, Emre Kongar ve Nilüfer Göle'nin Sosyoloji Anlayışları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi-1* içinde, haz. Ertan Eğribel - Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009, s. 171-236. Ertan Eğribel, "Sosyolojide Yöntem Tartışmaları ve Aktarmacılık Üzerine: Antropolojinin ve Kültürel Çalışmaların Öne Çıkması veya Toplum Bilimlerinin Oryantalistleşmesi", *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi-1* içinde, haz. Ertan Eğribel - Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009, s. 183-200.

22 Mustafa Aksoy, "Türk Sosyolojisinde -ve Sosyal Bilimlerinde- Metodoloji Anlayışına İlişkin Bir Kritik", *Türkiye Günüğü*, Sa. 35, Ankara 1995, s. 132.

23 Çapcıoğlu, "Türkiye'de Din Sosyolojisi: Tarihsel Arkaplan ve Yeni Gelişmeler", s. 225.

24 Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, s. 5-7.

dayalı bir problem çözümünden hareket ettiklerini ortaya koysalar da bunun uygulamada tam bir karşılık bulmadığı açıkça görülmektedir. Özellikle dini yapı, dini örgütlenme ve dini grup çalışmalarının problematiği, metodolojik olarak bir *karşılaştırmayı* aşarak bizzat önceden alanda ilgi uyandırmış çalışmalar ekseninde tayin edilmiştir. Bu çalışmalar bu görüntüsü ile aslında bir anlamda otorite figürleri, öznel deneyimler etrafında çalışma evrenine şuur-suzca dokunuştan öte gitmeyen aktarımlar olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla büyük oranda problemin genel bir görüntüsünden daha özel alanlarına doğru gerçekçi bir tanımlamasının yapılamadığı bu araştırmalar daha sonra tekrar değineceğimiz gibi geçerliliği konusunda önemli şüpheleri de beraberinde getirmiştir.

Bilimsel yöntem, bir olgunun sorunsallaştırılması yanında elbette henüz geçerliliği doğrulanmamış önermelerin doğru ya da yanlış birbirleriyle ilişkilerini görmeyi de gerekli kılmaktadır.²⁵ Varsayımlar ve belli birtakım tekniklerle ulaşılan veriler bağlamında hipotezlerin gözden geçirilmesi bilimsel yöntemin başka bir aşamasıdır. Gerçi yöntem bilimciler arasında varsayım (sayıltı) ve hipotez (denence) in neyi ifade ettiği konusunda benzerlik ve farklılıklar vardır.²⁶ Biz burada varsayımı araştırmanın üzerine kurulduğu temel, hipotezi ise problemin çözümüne yardımcı olan ve araştırma boyunca süren olgular/önermeler arası karşılaştırma olarak değerlendirdik. Bu anlamda araştırmaya konu lisansüstü tezlerin 6 tanesi varsayımlar ve hipotezler için ayrı ayrı başlıklar kullanmıştır. Yine başlık olarak 7 tez sadece varsayımlara, 2 tez sadece hipotezlere yer vermiştir. 2 tez ise varsayım ve hipotezlerle ilgili herhangi bir başlık atmamıştır. Buna göre tezlerin 13 tanesi araştırmanın varsayımları, 8 tanesi de hipotezleri ile ilgili belirlemelerde bulunmuş olmaktadır. Ancak genel olarak varsayımlar araştırma yöntemi bağlamında doğru olarak kullanılmışsa da hipotezler sadece 3 araştırmada değişkenler arası ilişkiler görülerek doğru bir şekilde kurulabilmiştir. Gerçekten metodolojik olarak lisansüstü tezlerin ciddi bir sorunla karşı karşıya olduğu çok açıktır. Araştırmada açıkça gözlemlenen başka bir durum daha vardır ki o da öğrencilerin metodolojik tartışma yaptıkları *giriş* kısmını uygulamadan bağımsız bazı formaliteler olarak görmeleridir. Nitekim onlar çok büyük oranda ya metodolojik olarak isminden bile söz etmedikleri birtakım zorlama değişkenleri uygulama kısmında-zaman zaman konu ve amacın da dışına çıkararak-rasgele karşılaştırmışlar ya da metodolojik bakımdan sınamayı iddia ettikleri değişkenleri test etme konusunda yetersiz kalmışlardır.

Şüphesiz problemi daha iyi tanımlamak, konu ile ilgili ayrıntılı bilgi edinmek, yeni fikir ve değişkenleri sınamak, alandaki boşlukları görmek ve hatta bu çalışmalardan yararlanarak daha verimli bir çalışma planı ortaya koya-

25 Zeki Aslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1999, s. 44-45.

26 Bkz. Aslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, s. 47-48.

bilmek için literatür incelemesi kaçınılmaz bir zorunluluktur.²⁷ Ancak incelediğimiz 17 lisansüstü tezden sadece 2 tanesi²⁸ oldukça sınırlı bir literatür tartışmasına yer vermiştir.

Hipotezleri sınamaya yardımcı olan bilgi gövdesinin oluşturulması için araştırmanın evren, örneklem ve sınırlılıklarının tam olarak belirlenmesi yanı sıra verilerin nasıl elde edileceği konusu da yönetsel bir sorundur. Nitekim problemlerin ancak amaca uygun, geçerli ve güvenilir verilerin toplanması ve değerlendirilmesi ile çözülebileceği bir gerçektir.²⁹ Bilindiği gibi evren, araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği elemanlar bütünüdür. Araştırmanın amaçları doğrultusunda bir çalışma evreni tayin edilmesi, bir takım güçlükler nedeniyle belli kurallara göre evreni temsil yeterliliğine sahip bir örneklem kümesinin belirlenmesi ve sınırlılıkların açıkça ortaya konması son derece önemlidir.³⁰ Bu çerçevede araştırma konusu tezlere baktığımızda çalışma evreni, örneklem ve sınırlılıklarla ilgili konu başlıklarına tam olarak yer veren tez sayısı 10 (%58.8) dur. Çalışma evreni hakkında değerlendirme yapan tez sayısı 13 (%76.4) tür. 10 tez örneklemle ilgili doğrudan bilgi vermiş olup sınırlılıklar bütün tezlerin konu edindiği bir başlık olmuştur. Doğrudan evren ve örneklem yer vermeyen tezlerin, aslında giriş kısmındaki sistematik olmayan değerlendirmelerden yola çıkarak genel anlamda bir evren ve örneklem şemasına sahip olduğu söylenebilir. Ancak evren ve örneklem tezlerde zaman zaman terminolojik bakımdan birbiri yerine de kullanılmıştır. Burada konu ile ilgili şu da belirtilmelidir ki sınırlılıklar her ne kadar evren, amaçlar, olanaklar vs. gibi nedenler etrafında araştırmacılar tarafından tam olarak tartışılmış değilse de tezlerdeki metodolojik unsurlar arasında en görünür başlıklardan biri olmuştur. Öte yandan veri toplama, işleme ve yorumlama konusunda 2 tez herhangi bir yöntem işaret etmemiştir. Buna karşılık 14 tezde nicel, 1 tezde ise nitel yöntem kullanılacağı belirtilmiştir. Yöntem ve teknik zaman zaman birbiriyle karıştırılsa da bu araştırmalarda ismi en çok geçen iki teknik anket ve mülakat olmuştur. Araştırma tekniği olarak 5 araştırmada kaynak taraması/literatür taraması, 2 araştırmada belge incelemesi/belge taraması isimlerine yer verilmiştir.

Bilimsel yöntemin önemli bir aşaması olan problem tanılama lisansüstü tezlerde oldukça başarısız bir görüntü çizmiştir. Bu nedenle gerçekten problemin açık ve doğru bir şekilde tanımlanmaması araştırmaların kavramsal tartışmalardan veri toplamaya, değişkenlerden verileri yorumlamaya kadar her aşamasında sorunlarla karşı karşıya gelmesine ve bir noktada artık araş-

27 Birsen Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2004, s. 70-71.

28 Bkz. Mustafa Baraklı, *Keskin İçerisinde Sosyo-Kültürel Değişim ve Dini Hayat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008, s. 15. Ahmet Doğru, *Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri (Kayseri İlinde Görev Yapan Vaizler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008, s. 4-5.

29 Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, s. 57.

30 Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, s. 109-111.

tirmacının daha pratik düşünerek araştırmayı bir an önce bitirme telaşı içine girmesine yol açmış gözükmektedir. Araştırma alanında genel olarak tezlerde problemin sağlıklı bir şekilde tanımlanamaması ve nihayet bunların bir süreklilik göstermesi metodolojik anlamda meselenin kronik bir sorun haline geldiğini göstermiştir. Nitekim farklı örneklemeler üzerinden aynı konuları çalışan araştırmacılar tezleri genellikle benzer çalışma planları üzerinden yürütmüşlerdir. Dolayısıyla *giriş* başlığı altında verilen *problem*, *konu*, *amaç*, *önem*, *evren*, *örneklem*, *sınırlılıklar*, *yöntem* gibi araştırma süreç ve teknikleriyle ilgili temel metodolojik unsurlar araştırmacılar tarafından araştırmamanın çok önemli bir parçası olmaktan daha fazla usulen yerine getirilen zorunluluklar gibi görülmüştür. Araştırmanın metodolojisi ile ilgili tartışmaların yapıldığı bu kısımda araştırmaya konu tezlerden 8 (%47) tanesinin araştırma süreçleri, teknikler, yöntem veya terimlerle ilgili herhangi bir kaynağa atıfta bulunmaması aslında bu özensiz yaklaşımın en önemli göstergelerinden biridir. Geri kalan diğer tezlerde ise ya ikincil kaynaklara yer verilmiş ya da araştırmaya karşı ikna edici olmayan cılız referanslar gösterilmiştir. Doğal olarak bu, *kaynakçalara* da yansımış, birkaç tez dışında yöntem ve kuramla ilgili ya kaynak gösterilmemiş ya da bu anlamda oldukça dar ve sınırlı bir kaynak kullanılmıştır. Çok genel olarak metodolojik yaklaşım konusundaki yetersizlikler, kullanılan çok genel kavramların altına gizlenmiştir.³¹

Araştırma alanındaki tezlerin tamamı *yöntemi* bir başlık olarak kullanmıştır. Bugün sosyal bilim çevrelerinde nicel araştırma yöntemleri yanında nitel araştırmaların da önemli bir mesafe katettiği ve hatta orada karma metodolojilerin sosyal bilim açısından olanaklarının tartışıldığı³² bilinmektedir. Araştırma sahasında ise nicel ya da nitel herhangi bir tespitle bulunmayan 2 tez ile nitel bir araştırma yöntemi takip edeceğini belirleyen 1 tezin dışında toplam 14 tez (%82.3) nicel yöntemi benimsemiştir. Bu, bir açıdan yöntemsel bir içe kapanışı, kısırlığı ya da tekelciliği ifade edebilir. Gözlemediğimiz kadarıyla bu konuda önceki araştırmaları kendi örneklemde tekrar etme kolaylığı metodolojik açılımı olumsuz etkilemiştir. Bu araştırmalarda genel olarak bir metodoloji bilgisi eksikliği olduğu tartışmasız bir gerçektir. Metodolojik unsurlar neredeyse tamamen birbirinden kopuk, topluma yani araştırılan konuya dokunmayan, düşünülenle uygulananın farklı olduğu şeyler izlenimi vermiştir. Örneğin bir tezde amaç olarak dini inanç ve davranışların morfolojik ve tipolojik incelemesinin yapılacağı ifade edilmesine³³ rağmen araştırmanın içeriğinde bu yaklaşım uygulanamamıştır. Bu araştırmada da

31 Bkz. Emine Savaş, *Çalışan Kadınların Dini Tutum ve Davranışları (Sivas Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2012, s. 5.

32 Bkz. Haluk Geray, *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004. Keith F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2005.

33 Bkz. Kerim Mutlu, *Sinop'ta Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat (Gürcüler Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2007, s. 3. Zeynep Dağlar, *Modern Türk Romanında Din Toplum İlişkileri- Orhan Pamuk Örneği-*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2015, s. 5.

görüldüğü gibi bütün bunlara rağmen araştırmacıların genel olarak tezin sonuç kısmında başta kurdukları/kuramadıkları hipotezlerin doğrulandığını ifade etmeleri ilginç olmuştur. Bu sebeple tezlerde olgu ve önermelerin karşılıklı ilişkilerinden çıkan sonuçlara dayalı oluşturulması gereken bilgi gövdesinin yerini spekülatif, topluma ait olmayan ve dolayısıyla geçersiz bilgiler almış olmaktadır. Bu bilgi karmaşası araştırmanın sorununu çözmekten daha fazla zaman zaman öznel ve teolojik bakış açılarıyla verilere ifade ettiklerinin dışında şeyler söyleyen araştırmacıların sorun olduğu bir durum ortaya çıkarmıştır. Öte yandan nicel olarak planlandığı iddiasındaki bütün araştırmalar betimleyici bir düzeyi aşamamış, genellikle karşılaştırma ve açıklamalara gitmeksizin anket ve mülakat teknikleriyle elde edilen verilerin bir biri ardına sıralanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu, zaman zaman konu ve amaçtan uzak soru ve tablolarla tezin hantallaşmasını kaçınılmaz kılmıştır.³⁴

Yukarıda değindiğimiz gibi araştırma yöntem ve teknikleri tezlerde genel olarak söz konusu edilmesine rağmen çoğunlukla verileri işleme ve yorumlama teknikleri hakkında bilgi verilmemiştir. Örneğin nicel araştırmalarda veri işleme tekniği olarak yaygın bir şekilde kullanılan SPSS programına ismen yer veren tez sayısı 6 (%35.2) dir. Dolayısıyla araştırma konusu tezlerin büyük bir kısmında araştırmanın nasıl yürütüleceği ve uygulanacak teknikler ve testlerin neler olduğu konusunda belirsiz bir durum görüldüğü gibi³⁵ zaten araştırmalar da sadece basit aritmetik ortalamalardan hareketle, değişkenler arası ilişkiler kurulmadan yürütülmüştür. Lisansüstü tezlerin önemli metodolojik sorunlarından biri de olgu ile teori arasında bir bağ kurulamamasıdır. Bu da yöntemsel bakımdan tezin her aşamasında araştırmacıyı ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Tıpkı buraya kadar sorunsallaştırılan metodolojik unsurlar gibi kavramsallaştırmalara da adeta araştırma harici bir zorunluluk olarak yaklaşılmıştır. Tezlerdeki kavramsallaştırmalar kuramsal bir tartışmanın zeminini yaratmak yerine çoğunlukla kendilerini de muallakta bırakacak bir bilgi yığını ortaya çıkarmışlardır. Örneğin Baraklı'nın "uyum" ve "çatışma", başlıkları altında yaptığı kavramsal tartışmanın³⁶ uygulamada karşılığı görülemediği gibi Yıldırım'ın "dini hayatın tipolojik farklılaşması ve dindarlık tutumları" başlığı altında verdiği bulguların tezde kavramsal bir karşılığına da rastlanamamıştır.³⁷ Genel olarak tezlerdeki

34 Bkz. Doğru, *Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri*, s. 65.

35 Bkz. Engin Kaldırım, *Seyyid Kutup'un Fî Zilâli'l Kuran Adlı Tefsirine Din Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2002. Gülsüm Acar, *Tarikatlarda Kadının Konumuna Sosyolojik Bir Bakış (Mevlevilik ve Bektaşilik Açısından Bir Değerlendirme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2009. Savaş, Çalışan Kadınların Dini Tutum ve Davranışları (Sivas Örneği), Hamza Ateş, *Sivas İli Altınyayla İlçesinin Dini Yapısı Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2013. Dağlar, *Modern Türk Romanında Din Toplum İlişkileri- Orhan Pamuk Örneği*.

36 Bkz. Baraklı, *Keskin İlçesinde Sosyo-Kültürel Değişim ve Dini Hayat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, s. 21-22.

37 Bkz. Ömer Yıldırım, *Trabzon'da Dini Hayat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2004.

kavramsal tartışmalar, araştırmacılar tarafından olgunun iyice tanımlanması kaygısı gütmeksizin rasgele yapıldığı iması vermiştir. Bu bağlamda Kaya, Sivas örnekleminde yaptığı tarikata mensup kadınların sosyoekonomik ve kültürel yapılarını konu edindiği çalışmasında araştırma alanının tasavvufi çizgisini tartışmamış ve böylece konunun tarihsel sürekliliğini göz ardı etmiştir.³⁸ Azınlıkların konu edinildiği başka bir çalışmada ise azınlıklarla ilgili herhangi bir kavramsallaştırmaya yer verilmemiştir.³⁹ Bu, tezlerin genelinde gözlenen bir durumdur. Bunun yanında tezlerde gereksiz ve araştırma amacını aşan kavramsallaştırmalar da görülmüştür. Elbette bütün bu sorunlar belli ölçüde tezlerde sosyolojik bir perspektifin de ortadan kalkmasına yol açmıştır. Örneğin Baraklı kırsal bir çevrede aslında iç içe bulunan ve aynı sosyoekonomik, kültürel yapının motive ettiği çiftçilik, hayvancılık ve inşaat işçiliğini mesleki tabakalaşmanın ayrı üniteleri olarak görmüş ve çözümlerinde bunları birer değişken olarak incelemiştir.⁴⁰ Öte yandan burada sosyolojik yaklaşımla ilgili sorunların büyük ölçüde değer yargılı, normatif ve yerine göre teolojik açıklamalara refakat ettiğini de metodolojik bir sorun olarak ifade etmeliyiz.⁴¹

Lisansüstü tezlerin metodolojik sorunlarına daha bütüncü yaklaşmak kaygısıyla burada son olarak onların kuramsal görünümüne de değinebiliriz. Açıkça ifade etmek gerekir ki bir metodoloji bağlamında belli değişkenlerden hareketle çok yüzeysel ilişkileri açıklamak konusunda sorunları olan bir yaklaşımdan, çok daha fazla önermelerin iç içe geçtiği, ileri derecede soyut ve entelektüel çabayı gerektiren kuramsal açıklamalar beklemek gerçekten zordur. Yukarıda tezlerin genel olarak metodolojik bir bakış açısı sunmadığı, bununla ilgili terminolojinin kavranamadığı, kavramsallaştırmanın yetersiz, teori ve pratiğin birbirinden kopuk olduğu ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştı. Aynı tutumun, tezlerin kuramla ilgili yaklaşımlarında da geçerli olduğunu ifade etmeliyiz. Bilindiği gibi araştırma ampirik ve kuramsal karakteriyle farklı; fakat birbiriyle ilişkili iki dünyada işlevleri olan bir çabadır. Bu bağlamda araştırmacı bir taraftan duyu organlarıyla ampirik olguları gözlemlerken diğer taraftan entelektüel yetisiyle de kuramı geliştirir. Bu tamamen araştırmacının, olguların bir düzen içinde açıklanabileceği düşüncesine dayanan bir çıkarımdır.⁴² Gerçekten bu kuramsal bilgilerin araştırma alanında nasıl bir karşılık bulduğu ile ilgili bilgiler oldukça yalındır. Nitekim yapılan tezlerden sadece 4'ü (%23.5) kuramla ilgili değerlendirmelere yer vermiştir. Ancak bu tezler de tamamen araştırmaya konu olan toplumla ilgili olgular-

38 Bkz. Hatice Kaya, *Dini Gruplar İçinde Tarikata Üye Olan Kadınların Sosyo-Ekonomik ve Toplumsal Yönleri (Sivas İli Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2007.

39 Bkz. Mutlu, *Sinop'ta Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat (Gürcüler Örneği)*.

40 Baraklı, *Keskin İlçesinde Sosyo-Kültürel Değişim ve Dini Hayat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, s. 164.

41 Bkz. Mutlu, *Sinop'ta Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat (Gürcüler Örneği)*, s. 90. Yıldırım, *Trabzon'da Dini Hayat*, s. 161. Doğru, *Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri*, s. 79-80.

42 Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, s. 9.

dan hareket ederek bir yaklaşım geliştirmek yerine Batı'nın kendi toplumsal şartları içinde ortaya çıkmış kuramları tanıtarak meseleyi kapatmayı tercih etmişlerdir. Böylece tıpkı metot konusunda takınılan şekilci ve aktarmacı yaklaşım kuram konusunda da açığa çıkmıştır.

Cumhuriyet Üniversitesi örneğinde lisansüstü tezler, metodolojik ve kuramsal sorunları bağlamında önemli veriler sunmuştur. *Sınırlılıkları* aşan genellemeler, tarihsel, sosyolojik, epistemolojik, felsefi arka plandan yoksunluk, kavramsal ve kuramsal sorunlar ve nihayet betimsel düzeyi aşamayan bir yaklaşım bu tezlerin çok genel problemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar bize sadece Türkiye'de din sosyolojisinin lisansüstü eğitimle ilgili sorunlarını değil; fakat aynı zamanda Türk Sosyolojisinin genel bir sorununu⁴³ da göstermiştir.

Sonuç

Cumhuriyet Üniversitesi örneğinde din sosyolojisi lisansüstü tezleri konu bakımından bir zenginleşme sürecine girmiş ise de belli bir bilimsel ve akademik düzeyi yakalayamamıştır. Bu bağlamda bugün ampirik araştırmalar bağlamında bir ivme kazanmış Türk din sosyolojisi, metodolojik bir çoğulculuğun olanaklarını araştırırken araştırma alanı yönetsel bir monolitizmin şuursuz tekrarı ile karşı karşıyadır.

Araştırma konusu lisansüstü tezlerde genel olarak dinin toplum üzerindeki derinlikli etkileri göz ardı edilmiş, toplumun din ile ilişkileri bütüncü ve sistematik kaygı taşımaksızın genellikle bir veri yığını şeklinde aktarılmıştır. Araştırma sadece anket ve mülakatla elde edilen verilerin arka arkaya sıralanması olarak görülmüştür. Bu nedenle araştırma alanında lisansüstü tezlerin anket ve mülakata eşdeğer bilim anlayışıyla olgusal düzlemde daha ileri derece açıklamaları gerekli kılan kuramsal perspektifi teşvik etmesi oldukça zordur. Tezlerin deskriptif, folklorik ve sosyografik tespitler düzeyinde kaldığı ve özgünlükten yoksun olduğu açıkça görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu tezler, kendi tarihi toplumsal gerçeklikleri ile uyumlu metodolojik bir perspektifin imkanını da zorlaştırmıştır.

Gerçekten bugün bir toplum olayı olarak dini inceleme sahasına almış disiplinler yeni yöntem ve tekniklerle disiplinler arası bilimsel bir yönelim içinde bulunmaktadırlar. Türkiye'de teorik olarak din sosyolojisinin belli bir olgunluğa ulaştırdığı yönetsel, teknik ve kuramsal tartışmaları lisansüstü tezler bağlamında da pratiğe aktarması zorunluluğu ortadadır. Bu nedenle bir probleme bağlı olmayan yöntemin ya da yöntemi olmayan bir problemin ne kadar bilimsel olacağı tartışma dışıdır. Dolayısıyla araştırmaya konu tezler bağlamında ortaya çıkan manzara bize yönetsiz bir bilim ve toplumsuz bir sosyoloji ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

43 Bkz. Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul: Kızıllema Yayıncılık, 2006. Korkut Tuna, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

Nihayet Türk toplumuna özgü bir din sosyolojisi yaklaşımını inşa edilecek bir bilgi gövdesinin teorileştirilmesi sorunu Türkiye'deki sosyal bilim çevrelerinin üzerinde durmaları gereken önemli bir meseledir. Her bakımdan hassas bir coğrafyada köklü bir geçmişe sahip toplumun sosyolojik bilgisi ancak özgün bir kuramsal perspektife ve aynı zamanda bunu içkin bir metodolojiye sahip din sosyolojisi anlayışının inşa edilmesiyle mümkün olabilir. Gerçekten bu araştırma kapsamında elde edilen veriler genelde toplum bilimleri özelde ise din sosyolojisi bağlamında bilimsel araştırma eğitimi ile ilgili yeni problem çevrelerine işaret etmektedir. Görülen o ki sorun, akademik kadrolardan öğrencinin yetiştirilmesine, lisansüstü öğrenci alım usullerinden derslerin yönetimine ve hatta din bilimi ile ilgili genel akademik bakış açısına kadar geniş bir çerçeveye sahiptir. Bu çerçevede din sosyologları, koordinasyon toplantılarından birinde konu geniş bir katılımı tartışılabilir. Metot derslerine zorunlu lisans programları içinde yer verilebilir. Lisansüstü öğrenci alımı felsefe ve din bilimleri bölümünün ortak kriterleri yerine anabilim dallarının gerektirdiği nesnel şartlara göre düzenlenebilir.

Kaynakça

- ACAR, Gülsüm, *Tarikatlarda Kadının Konumuna Sosyolojik Bir Bakış (Mevlevilik ve Bektaşilik Açısından Bir Değerlendirme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2009.
- AKDOĞAN, Ali, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Alanından Beklentiler", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 99-108.
- AKGÜL, Mehmet, "Sosyal Bilimlerin konusu Olarak Din; Tanım, Yaklaşım ve Yöntem Sorunları", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 217-236.
- AKSOY, Mustafa, "Türk Sosyolojisinde -ve Sosyal Bilimlerinde- Metodoloji Anlayışına İlişkin Bir Kritik", *Türkiye Günlüğü*, Sa. 35, Ankara 1995, s. 129-135.
- AKYÜZ, Niyazi, "Dinin Nesnelleşmesi", *AÜİFD*, C. 37, Ankara 1997, s. 273-303.
- AKYÜZ, Niyazi, "Türk Din Sosyolojisinde Nitel ve Nicel Yaklaşımların Dengeli Kullanım Sorunu", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 109-115.
- ARABACI, Fazlı, "Din Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bazı Düşünceler, Fransa- Türkiye Örneği", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.1, Sa. 3, Ankara 1999, s. 113-142.
- ASLANTÜRK, Zeki - AMMAN, Tayfun, *Sosyoloji*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1999.
- ASLANTÜRK, Zeki, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1999.
- ATEŞ, Hamza, *Sivas İli Altınyayla İlçesinin Dini Yapısı Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2013.
- AYAS, M. Rami, "Felsefe ve Sosyal Bilimler Öğretimi ve Yayını Üzerine Birtakım Düşünceler", *AÜİFD*, C. 28, Ankara 1986, s. 73-77.
- AYDEMİR, Salih, "Türk Din Sosyolojisinin Kimliği", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 35-42.
- AYDIN, Mustafa, "Yüzüncü Yılda Türkiye'de Din Sosyolojisi", *Sosyoloji Divanı*, Sa. 4, Konya 2014, s. 187-213.
- AYHAN, Halis, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1999.
- BARAKLI, Mustafa, *Keskin İlçesinde Sosyo-Kültürel Değişim ve Dini Hayat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2004.
- BERGER, Peter L. - LUCKMANN, Thomas, "Bilgi Sosyolojisi ve Din Sosyolojisi", çev. M. Rami Ayas, *AÜİFD*, C. 30, Ankara 1988, s. 375-385.
- BERGER, Peter L., "Günümüz Din Sosyolojisi üzerine Bazı Düşünceler", çev. İhsan Çapcıoğlu, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 5, Sa. 13, Ankara 2002, s. 187-199.
- BERGER, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.
- BERKES, Niyazi, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara: Uzluk Basımevi, 1942.
- BODUR, H. Ezber, "Sosyolojik Din Teorisi ve Türk Din Sosyolojisi", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 75-88.
- BORAN, Behice, *Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.
- COLE, Stephen, *Sosyolojik Düşünme Yöntemi*, çev. Bekir Demirkol, Ankara: Vadi Yayınları, 1999.

- ÇAPCIOĞLU, İhsan, "Din Sosyolojisinde Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma", *AÜİFD*, C. 45, Sa. 1, Ankara 2004, s. 203-224.
- ÇAPCIOĞLU, İhsan, "Türkiye'de Din Sosyolojisi: Tarihsel Arkaplan ve Yeni Gelişmeler", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, C. 2, Sa. 1, İstanbul 2009, s. 219-233.
- ÇELEBİ, Nilgün, "Sosyolojinin Türkiye'de Kurumsallaşması", *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi-1* içinde, haz. Ertan Eğribel - Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009, s. 131-138.
- ÇİFTÇİ, Adil, "Alain Touraine ve Müdahaleci Yöntem –Din Sosyolojisi Bağlamında İzdüşümleri", *AÜİFD*, C. 49, Sa. 1, Ankara 2008, s. 49-78.
- ÇİFTÇİ, Adil, "Yöntem Tartışmalarında Felsefi Sorunlar", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 247-266.
- ÇİFTÇİ, Adil, *Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları- Empirik Bir Deneme*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2004.
- ÇİFTÇİ, Adil, *Nasil Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve yaklaşımlar*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003.
- DAĞLAR, Zeynep, *Modern Türk Romanında Din Toplum İlişkileri- Orhan Pamuk Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2015.
- DOĞRU, Ahmet, *Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri (Kayseri İlinde Görev Yapan Vazifeler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008.
- EFE, Adem, "Din Sosyolojisinin Sorunlarına Etik ve Emik Yaklaşım", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 173-181.
- EĞRİBEL, Ertan, "Sosyolojide Yöntem Tartışmaları ve Aktarmacılık Üzerine: Antropolojinin ve Kültürel Çalışmaların Öne Çıkması veya Toplum Bilimlerinin Oryantalistleşmesi", *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi-1* içinde, haz. Ertan Eğribel - Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009, s. 183-200.
- ER, İzzet, "Din Sosyolojisi Araştırmaları ve problemleri", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu 27-30 Haziran 1989*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1989, s. 99-106.
- ER, İzzet, "Din Sosyolojisi", *DİA*, C. 9, Ankara 1994, s. 345-349.
- GERAY, Haluk, *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004.
- GÖKÇE, Birsen, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2004.
- GÜNAY, Ünver - TAŞTAN, A. - ÇELİK C., "Türk Din Sosyolojisinde Yöntem Sorunları", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 193-215.
- GÜNAY, Ünver, "Gabriel Le Bras'a Göre Din Sosyolojisinin Araştırma Alanları ve Yöntemleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa. 2, Kayseri 1988a, s. 10-29.
- GÜNAY, Ünver, "Max Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sa. 5, Kayseri 1988b, s. 1-10.
- GÜNAY, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- HERVE, Carrier P., "Bir Ülkenin Kıymet Hükümleri ve Dini Müesseseleri Nasıl İncelenir", çev. Münir Koştaş, *AÜİFD*, C. 29, Ankara 1987, s. 335-346.
- HEYD, Uriel, "Modern Türkiye'de İslam'ın Yeniden Dirilişi", *Türkiye'de İslam ve Laiklik* içinde, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 165-183.
- KALDIRIM, Engin, *Seyyid Kutup'un Fî Zülâli'l Kuran Adlı Tefsirine Din Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2002.

- KARASAR, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1998.
- KAYA, Hatice, *Dini Gruplar İçinde Tarıkata Üye Olan Kadınların Sosyo-Ekonomik ve Toplumsal Yönleri (Sivas İli Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2007.
- KILIÇ, Faruk, "Türkiye'de Din ve Siyaset Kurumunun İlişkileri Açısından Din Sosyolojisinin Problemleri", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 129-162.
- KIZILÇELİK, Sezgin, "Batı Sosyolojisine Aşırı Bağımlı Bir Sosyoloji Örneği: Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Sabri F. Ülgener, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin, Emre Kongar ve Nilüfer Göle'nin Sosyoloji Anlayışları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi-1* içinde, haz. Ertan Eğribel - Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009, s. 171-236.
- KIRMAN, M. Ali, "Türk Din Sosyolojisi Araştırmalarına Tespit ve Öneriler", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 237-245.
- MUTLU, Kerim, *Sinop'ta Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat (Gürcüler Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2007.
- NOTTINGHAM, Elizabeth K., "Din Sosyolojisi Araştırmaları", çev. M. Ali Kirman, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, Sa. 3, Samsun 2004, s. 151-170.
- PERŞEMBE, Erkan, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Araştırmalarının Bugünkü Durumu, Sorunları ve Çözümleriyle ilgili Bazı Öneriler", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu 27-30 Haziran 1989*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1989, s. 131-135.
- PLANCK, Ulrich, "Türkiye'de Köy Sosyolojisi", çev. M. Reşit Küçükboyacı, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 2, Sa. 4, Erzurum 1977, s. 223-240.
- PUNCH, Keith F., *Sosyal Araştırmalara Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2005.
- SAVAŞ, Emine, *Çalışan Kadınların Dini Tutum ve Davranışları (Sivas Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2012.
- SEZER, Baykan, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006.
- SMİTH, Christian – Woodberry, Robert D., "Din Sosyolojisi", çev. İhsan Çapcıoğlu, *AÜİFD*, C. 47, Sa. 2, Ankara 2006, s.215-235.
- SOYYER, Yılmaz, "Din Sosyolojisi Açısından Bektaşilik Araştırmalarında Karşılaşılan Sorunlar", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 307-313.
- ŞAHİN, M. Cem, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İslami Araştırmalar*, C. 27 Sa. 2, Ankara 2016, s.148-163.
- ŞENTÜRK, Recep "Yeni Din Sosyolojileri: 1960 Sonrası Arayışlar", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 13-25.
- TANYOL, Cahit, "Elifioğlu Köyü", *Sosyoloji Dergisi*, C. 2, Sa. 17-18, İstanbul 1962, s. 171-222.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, "Din Sosyolojisi alışmaları (Batıda ve Bizde)", *AÜİFD*, C. 7, Ankara 1960, s. 55-61.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, "Din Sosyolojisinin Yeri ve Tartışma Konusu Olan Meseleleri", *AÜİFD*, C. 8, Ankara 1961, s. 45-50.
- TAPPER, Richard, *Çağdaş Türkiye'de İslam*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1991.
- TAŞ, Kemaleddin, "Din Sosyolojisi Araştırmalarında Objektiflik Problemi", *Tabula Rasa*, C. 5, Sa. 13, Isparta 2005, s. 5-14.
- TAŞ, Kemaleddin, "Türk Din Sosyolojisinde Batı Eksenli Sosyoloji Geleneğinin Yönlendirici etkisi", *Dini Araştırmalar*, C. 13, Sa. 36, Ankara 2010, s. 21-30.

- TEKİN, Mustafa, "Türkiye'de Sosyolojinin Dine Bakışı ve Yeni Bir Perspektifin İnşası", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 43-58.
- TUNA, Korkut, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1997.
- ÜLKEN, H. Ziya – Tanyeli, Ayda N., "Gönen Bölge Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, C. 2, Sa. 10-11, İstanbul 1955, s. 116-154.
- VOGT, Edvard G., "Din Sosyolojisi Araştırmalarında Objektiflik", çev. M. Rami Ayas, *AÜİFD*, C.22, Ankara 1978, s. 297-305.
- WALLACE, Ruth A. - WOLF, Alison, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. M. Rami Ayas - Leyla Elburuz, İzmir: Punto Yayıncılık, 2004.
- YAPICI, Asım, "Din Bilimleri Alanında Yapılan Çalışmalarda Karşılaşılan Metodolojik Bir Problem: Ölçek mi Olguyu Olgu mu Ölçeği Oluşturmakta", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu 11-13 Haziran 2005*, Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 353-361.
- YASA, İbrahim, *Sindel Köyü'nün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık, 1960.
- YASA, İbrahim, *Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.
- YILDIRIM, Ömer, *Trabzon'da Dini Hayat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2004.